

БЕЗ ХЛІБА

ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА
КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА Ч. 5.

БОРИС ГРІНЧЕНКО

Б Е З Х Л І Б А

ОПОВІДАННЯ

Друге видання

ВСТУПНА СТАТТЯ
Д. БОБИРЯ

НЮ ЙОРК "ОКО" 1965

БОРИС ДМИТРОВИЧ ГРІНЧЕНКО

Не завжди в нас були такі вільні часи, як от тепер, коли, не криючися, нікого й нічого не боячися, кожний нарід може вчитися в рідній йому школі, писати й говорити рідною мовою, будувати вільно свою-ж таки рідну культуру.

Ще не так давно, якихось тільки чороків тому, за часів царату, навряд чи сподівався хто такого щастя, такої радості. Царський уряд, дбаючи за добробут, за спокій царський та багатирський, старанно винищував усе те, що хоч трошки загрожувало революцією, шалено переслідував і карав усіх тих, хто дбав за нарід, за бідацьку покривджену класу.

На Україні тоді було особливо тяжко, бо влада царська найбільше боялася втратити цей такий величезний шмат родючої чорноземної землі, що була невичерпальною житницею, хлібною скарбницею на всю царську Росію.

Тому намагався царський уряд повернути всіх українців на росіян і щоб досягти своєї мети, забороняв усе, що тільки могло до національного визволення прислужитися. Не дозволяли писати тоді, ба навіть і говорити по українському, вигонили нашу мову з шкіл, бо, мовляв, мова українська це та сама російська мова, тільки трошки покалічена, що українців ніяких немає й що Україну вигадали німці, — царські вороги та ненависники.

Коли-ж бува хто з таким непогоджувався, й повставав проти цього, казав инше, зовсім протилежне, того царські жандарі та посіпаки, забирали, до в'язниць садовили, на заслання засилали, а то й зовсім на страту засуджували.

Але були такі люди, що не про самих тільки себе дбали, а й на інших людей, на цілу громаду свою силу й

працю віддавали. Хоч і як тяжко доводилося цим людям, хоч і багато вони від уряду лиха терпіли, хоч і великих страждань зазнавали, та проте не кидали вони своєї громадської роботи, дбаючи не тільки за свій власний добробут, але й про те, як-би всім було добре жити.

Одним з таких відданих громадських діячів і був видатний український письменник Борис Дмитрович Грінченко, оповіданнячко якого надруковано в цій книжечці.

Народився Грінченко 27 листопада 1863 року на хуторі Вільховий Яр Харківського повіту в родині дрібного панка-поміщика.

Батько його хоч і українець з походження, та зросійщений офіцер царської армії, неприхильно, щоб не сказати вороже ставився до всього українського, в родині Грінчків розмовляли російською мовою, кругом на хуторі жили росіяни (на Харківщині є такі російські слободи), отож і малий Борис спочатку й мови української не знав і писати навіть був почав по-російському.

Але швидко переїхали Грінченки десь ближче до Харкова вже в українське село, де селяни жили, наші-ж такі українці. Там Грінченко уперше почув українську мову й сподобав її. А ще перед цим попало йому до рук кілька книжечок українських і навіть Кобзар Шевченків, що випадково якось до батька Грінченкового потрапив.

Захопився Грінченко Кобзарем почав і інших українських книжок діставати, зрозумів, що й українською мовою можна писати не гірше як російською, побачив, що й українці, оті прості селяни, „мужики“, люди, й привернувся до них усім серцем, усією душею. Підріс він, віддали його до харківського „реального училища“. Вчився він добре, бо здібний і до науки охочий був, але школи він так і не скінчив. Року 1879 трапилася з ним одна подія, через яку мусів школу покинути не скінчивши. Саме тоді починало революційне життя розвиватися, утворювалися різні таємні товариства, організації, революційні партії, що друкували

й поширювали заборонені книжечки, закликаючи тими книжечками народ до боротьби з неправдою та визиском.

Звичайно, його з такими книжками ловлено, доводилося тому чимало поневіряння зазнавати, а Грінченко таких книжечок багато діставав, та й не тільки сам читав, а ще й товаришам давав, щоб і вони могли доладу зрозуміти, чого не знали й не розуміли. Одного разу спіймали його на гарячому, схопили й посадили до в'язниці, вимагаючи, щоб признався хто йому ті книжечки давав. Та, хоч і як того домагалися шпигуни та слідчі, не виказав Грінченко на товаришів. Врешті його випустили, але до школи вже не прийняли, бо-ж сидів у тюрмі, а тоді це все-одно як тавро арештанське було.

Мусів отож Грінченко з наукою шкільною попрощатися й шукати собі в иншому долі.

Вирішив на вчителя готуватися, а тим часом влаштувався десь у Харкові в канцелярії за писарчука з мізерною платнею щось чи не 10 карб. на місяць.

Бідував сильно, не що дня й обідав бувало, а протє надії й бадьорости не втрачав. Працював багато; читав, вірші писав і спробував навіть надіслати їх на розгляд відомому українському письменникові Ів. Нечуєві-Левицькому. Той прихильно поставився до молодбго письменника й віддав ці вірші до галицького журналу „Світ“, там їх і надруковано було 1881 року.

Тим часом дали Грінченкові посаду вчителя в сільській школі десь у Змієві на Харківщині. А що вчитель з нього був добрий, працював він ретельно, то незабаром його перевели до иншої, кращої, двохкласової школи там-же таки, на Харківщині в слободі Нижня Сиріватка, вже з платнею 25 карб. на місяць. А це тоді як на навчителя то й дуже добре було.

Але не повелося йому на добре в цій новій школі, не сподобав його один учитель, почав доноси, наклепи брехливі начальству на Грінченка писати, мовляв, „українство“, „агітацію“ розводить і незабаром Грінченка з посади усунули.

Довелося йому тепер з місця на місце, з посади на посаду тинятися, шукаючи заробітку, багато мандрував, аж поки року 1892 не опинився з усією родиною в Чернігові на земельній роботі.

Аж тепер легше відхнув Грінченко. вільніше на світ поглянув. Ще з шкільної лави мріяв Грінченко книжки народні писати й видавати, та досі важко було це робити, бо й коштів не було, та й важко одному це робити, та ще й по селах увесь час живучи. А в Чернігові знайшлися йому однодумці й помічники, й от гуртом заходилися вони коло цієї справи. За ті 10 років, що Грінченко прожив у Чернігові, чимало таки видав він, щось десятків з п'ять книжечок і своїх і чужих, а все популярних, для народу по простому й зрозумілому написаних.

Та знову довелося Грінченкові від начальства лиха знати, почало воно до нього чіплятися за те, що він українець, по українському пише, та й небезпечний, мовляв, революціонер. Допекли йому, кинув служити у земстві. Воно-б може й нічого, так бідувати знову сильно почав. Але саме тоді в Києві заходилися українські громадські діячі видавати словник української мови й доручили Грінченкові над ним працювати. Переїхав Грінченко 1902 року до Києва, й мало не три роки над цим словником працював, а тоді й ще нової йому роботи додалося. Наспіла революція 1905 року, а з нею деяка полегкість і в роботі громадській. Дозволили більше книжок друкувати, ба навіть газету українську видавати. Одразу-ж зібрали кошти й незабаром почала виходити перша українська газета „Громадська Думка“. Грінченка обрано було на редактора цієї газети. Але цим він не обмежився. Тепер можна було вже закласти таке видавництво, як ото Грінченко в Чернігові був заклав. Але тепер це можна було поставити на ширшу ногу, і Грінченко жваво взявся до організації такого видавничого товариства. Його заходами й було закладено незабаром таке товариство, що звалось „Просвітою“, бо завдання його було за народню ос-

віту дбати та нарід просвіщати. Грінченка було обрано на голову цього товариства.

Року 1910 зовсім звалило його з ніг, 23 квітня цього року й помер Тіло Грінченкове перевезли до Києва, тут і поховали на Байковому кладовищі.

Важко знайти другого такого плодючого й працюючого письменника, як Грінченко. Він написав надзвичайно багато, та й то не тільки оповідань, віршів, але й інших праць наукових та популярних. Чимало праці поклав він і на вивчення мови, видавши великий українсько-російський словник. Вивчав і народне життя.

Але найбільше він працював все таки для красного письменства, на цій ниві він найбільше й визначився, вклавши до скарбниці української літератури силу прекрасних та цікаво написаних віршів, оповідань та драматичних творів.

Але він

Безжурних веселощів спір
Обминав на своєму віку,
Свою силу віддав без жалю
Я на працю поважну, тяжку.

Творами своїми Грінченко змальовував переважно селянське життя з його злиденним нужденним побутом тяжкою працею та ненастанним горем великим.

Писав він дещо й про освічених людей, про тих інтелігентів, що працювали на користь народові, що не цуралися простого люду й не жалилися революційної роботи. Про таких написав він дві великі книжки „На розпутьті“ та „Соняшний промінь“, де вавчав як треба працювати, якими шляхами йти, щоб не звестися на манівці. Але, повторюємо, більшість його більших чи менших творів, як от оповідання, змальовують просте селянське життя. Таких оповідань у нього дуже багато й написані вони гарно й правдиво.

От хоч-би й оповіданнячко „Без хліба“, що його надруковано нижче. Сама назва цього оповідання вже показує.

про що приблизно в ньому говориться, доводить, що не веселе, не радісне життя воно, це оповідання змальовує.

Та й справді, які вже там радощі Петрові, коли в хаті немає й окрайця хліба. Б'ється Петро, як риба об лід, і радий-би робити. так куди не сунеться всюди відповідь одна: — Геть. багато вас тут таких!

Спробував був піти до сонького, — може з гамазеї трохи зерна дасть, так той тільки засміявся. Хіба йому ситому та годованому що болять?

Що-ж лишалося Петрові робити! Мимоволі спало на думку: „пиду та й сам без вас візьму“. Не вмрати-ж з голоду! Мое-ж добро, не чие, бо й я ж туди ссипав, а тепер, як мені їсти нічого, так і дати не можна!

Вагався, мучився, та в хаті діти голодні, дитина плаче — зважився. Перебув якось, там і робота на вернула, все здавалося-б гаразд, так ні, мучиться Петро, неспокійно йому на душі. Красти гріх, проти бога воно... Та й дивно якось із тим гріхом та богом. Адже як староста громаду обкрадає, так про це й знають усі, й не злодій він і не гріх йому й бог йому нічого, а як голодний знедолений Петро — і гріх і злодій. Але-ж то староста, ситий, годований, багатий, йому не болять за бідаків, а Петро бідак і таки свою-ж бідацьку громаду обікрав, таких же як він голодних і покривджених скривдив.

Не стерпів, пішов і доніс сам на себе, мовляв, злодій, гамазею обікрав. Але громада зрозуміла його, не засудила. Адже близьке його бідацьке горе всій громаді, й вона „якось серцем почула“, як воно так сталося, „і ніхто більше не згадував про його“..

Просто собі, правдиво, гарною мовою розповідає про все це Грінченко і цією своєю правдивістю, гарною мовою та ще тим, що гарно, жваво написано, цікаве нам це оповідання, як і багато ще інших писань.

Діодор Бобир.

БЕЗ ХЛІБА

I

Край села стояла хата поганенька, а в їй жив селянин із жінкою та з дитиною—хлопчик був невеличкий, недавнечко народився. Вже третій рік був, як вони побралися,—з чужого села він її взяв,—а все ніяк не могли збитися на хазяйство. У їх тільки й було худоби, що теличка,—купили її торішню весну,—та й та недавно здохла. А хоч-би й не здохла, то все-ж годувати нічим було-б. Як усе недороди, то й самим їсти нічого—не то що теличці. Поплакала Горпина за теличкою, так хіба з того pomoжеться?

На весну зовсім у селянина не стало хліба. Тижднів зо три позичками жили, а тепер уже хто його знає, як і жити—ніхто й позичати не став, усякий каже:

—Що ж тобі позичатиму? У мене в самого, може, діти голодні сидять, а тобі давай, давай, а назад і не сподівайся. Ти вже он у всього села напозичавсь. Тут сам за мішок хліба, може, хто-й-зна що віддав-би!

Раяла жінка Петрові до пана піти, найнятися. Пішов на сусідній хутір—не взяли: і так багато, кажуть, наймитів. До другого пана пішов, так той глянуv, що в Петра одежа—лата на латі, подумав, що гольтіпака, пройдисвіт якийсь,—не схотів і говорити.

—Геть! — каже, — багато вас тут ходить таких!..

Зовсім не знав Петро, що й робити. У кого

коняка була, так хоч возити панські дрова з лісу наймалися, а йому й того не можна.

Одного ранку встала Горпина вдосвіта. Дитина ще спала. Молодиця почала тихесенько біля печі поратися, а Петра послала дров урубати. Поравтяться, а сама думає:

— Якби цей тиждень так-сяк перебутися, а там, може, поміг-би господь, то поїхала-б до батька в Сироватку: може-б вони хоч з мішечок дали. Лихо без коня: то сіла-б, поїхала, та й годі; а тепер, поки то випрохаєш у кума того коня!..

Відчинилися двері. Петро вніс дрова, додолу кидає.

— Та не грюкай-бо так, дитину збудиш!— каже Горпина.

Розтопила молодиця в печі, постановила горщички. Тоді підійшла до діжки з борошном, глянула:

— Петре, а Петре!

— Га?

— А що ми оце робитимем?

— Як?

— Борошна тільки на раз, та й то хлібини на дві.

Помовчав Петро, далі каже:

— Що-ж його зробиш? Я вже й сам не знаю...

— Хіба ще піти попрохати?..

— Та до кого-ж іти, коли у всіх напозичалися так, що ніхто вже не дає?

Горпина й сама це добре знала. Замовкли обов. Прокинулась дитина в колисці, молодиця взяла її на руки, почала годувати. Воно вхопилося голодне, та й кинуло: молока нема. Тільки ще дужче заплакало. Каже Горпина:

— Хоч-би вже сами, та оцієї дитини не було, а то тільки дивися, як воно мучиться: сама голодна й воно голодне що-дня, бо молока нема.

Петрові самому дитячий плач мов ножем серце
краяв. Так хіба жалем поможеш?

— Знавш що, Петре? Піди, попрохай старосту--
може він з гамазеїв дасть?..

Мовчить Петро, а дитина все плаче, усе мов
ножем серце крає. Устав Петро, каже:

— А піду! Не здихати-ж із голоду!

Узяв шапку, ще постояв, подумав, а далі й
пішов мовчки. Він, знав, що староста не може
сам дати, а все-ж пішов, щоб хоч не чути, як ди-
тина плакатиме.

— А може й дасть?—думає,—хто його знає?..
Треба попрохати добре. Шкода, що на чвертку
ратушним нема.

Прийшов Петро в ратушу, увійшов, перехре-
стився: „Здорові, а середою!“—сказав і став біля
порогу. Староста в кутку за столом сидів, а пи-
сар з шахи папери виймав, по столу розклада-
ючи. Більше нікого в ратуші нема, тільки Петро
та їх двоє. І збирається все Петро сказати, та ніяк
не зможе. Думає: „А як скаже—ні, не дам?“ І як
подума про це, подума, що тоді в його дома і
жінка, й дитина голодні сидітимуть, так і дух
йому перехопить, і не вимовить він нічого, тільки
стоїть біля порогу та шапку драну в руках мнє.
Бачивши староста, що йому чогось треба, а ні-
чого не каже він, став сам питатися:

— А чого тобі, Петре?

Підійшов Петро ближче, вклонився.

— До вашої милости,—каже.

— Ну?

— Не положіть гніва, прийшов оце до вас...
От уже третій день, мало що й ївши, сидимо...
Сьогодні й крихти в роті не було і борошна нема...
— Ну, то що?

— Не положіть гніва... Я вже всюди прохав, так хто-ж його позичить, як у самого, може, нема?.. Так я оце... чи не дозволили-б з гамазеїв хоч мішечок дати?..

Глянув на його староста та й засміявся.

— Ге, хлопче! Цього ми не можемо своєю волею зробити, на це дозвіл од начальства треба.

— Од управи земської, розумієш?—каже писар.

— Та воно так,—каже Петро.—Та чи не можна-б як-небудь там, хоч трошки?..

— Та й чудний-же ти який, чоловіче! Ти-ж чуєш, що ні, ніяк не можна.

Постояв Петро, помовчав, та й каже:

— Та може воно так, і без управи?.. Хоч не багато...

— Та тобі-ж кажуть, чи ні? Позаклададо тобі?—визвірився писар.

А Петро все стоїть, не йде. Він і сам не розумів, чого ще він ждав. Тільки як-же його йти без нічого? Дома-ж і картоплю вже затого поїдять!.. Хіба ще раз спитатися?..

— Та я віддав-би скоро, ось тільки-б заробив, так і віддав-би..

Писар зовсім росердився:

— Та кажуть-же тобі, що ні! Що тобі, сто разів казати? Хоч ти йому коляку на голові теши, а він усе — дай та дай! Ну, люди!..

Пішов Петро з ратуші.

II

Забавила Горпина дитину, положила, — сама з останнього борошна спекла дві перепічки, борщ та картоплі зварила. Порається, а сама думає:

— Сьогодні так-сяк перебудемося, та й завтра... Як дадуть Петрові, то може й до батька не треба

буде їхати. Ні, хоч і дадуть, а все-ж на сімбі немає, — їхати не минеться.

Повиймала молодиця перепічки, хату вимела, та й сіла прясти. У самої прядива не було цього року — сіяти не було де, так чуже брала від повісма. Усе за тиждень яких дві сороківки заробить, а то й копу

— Копу заробиш за тиждень, а на карбованця з'їси, — думає Горпина, нитку викручуючи.

Коли чує, рипнули сімечні двері.

— Мабуть Петро, — думає молодиця: — чи несе-ж хоч що-небудь?..

Справді Петро. Увійшов мовчки, сів на лаві, нічого й не каже. Позирнула Горпина на його і відразу вгадала, що дурно він ходив.

— Петре, — каже, — нічого не дали?

— Кажуть, що без панів земських не можна... — понуро відказав Петро.

Мовчать обидва. Петро, похнюпивши голову, сидить сумний-сумний. А Горпина схилилась на прядку і не пряде вже. Глянув на неї Петро, — така вона змучена, зовсім змарніла. Жалко йому стало її. Підійшов до неї, обняв, та й каже:

— Годі, голубко моя, годі. Не журись...

Підняла очі Горпина, а в очах сльози.

— Ми то перетерпимо, — каже, — а дитина як? Яково їй терпіти?

Та й заплакала Горпина тихо... Згодом озвлася знову:

— Та вже-ж така, мабуть, наша доля. Як бог pomoже, то й перетерпимо.

То розважити жінку хотів Петро, а тепер чує, як у самого на серці все важче та важче стає. А як сказала вона, що терпіти треба, то й не вдержався:

— Та доки-ж його терпіти? — аж скрикнув. — Уже-ж і так, здається, дня не минає, щоб не терпіли!

— Та вже-ж, мабуть, так бог дав! — знову каже Горпина.

Петро насупився.

— Та хіба-ж ми вже такі грішні, хіба-ж немає вже й грішніших од нас, що таке лихо ми терпимо?

Нічого не сказала Горпина, замовк і Петро похмурений. Мовчить, а думи снують в голові:

— Хіба-ж то правда? За віщо-ж мусимо з голоду вмирати? Староста не дав, а як сам, то хіба не бере відтіля-ж? Торік-же вкрав четверть ячменю... Вони крастимуть наше добро, а ти з голоду вмирай і дитина нехай умирає!

Та й обняла Петра злість; така злість у його в серці заворушилася відразу на старосту, що й не сказати.

Й хто-й-зна що зробив-би він старості, так завалялося. Схопився похмурий з місця, пішов з хати. По двору блукає, а думка не кида:

— Не вмирати-ж із голоду! Мов-ж добро, не чие там, бо й я-ж туди зсилав, а тепер, як мені їсти нічого, так дати не можна! Ну, так я-ж у вас не прохатиму! Я й сам без вас візьму!

І скільки він не думав, то все одно в голові стоїть: „візьму!“

— Не чуже-ж я візьму, а своє. Коли не дають сами, треба крадькома брати.

І так він потроху до тієї думки звик, що зовсім не лякався її. Спершу йому здавалось аж страшно, як він про це думав, а тепер і дарма, — звик. І як звик і не отав цього зовсім боятись, тоді наважився зробити так, як надумав.

— Піду, дірку в гамазеї продовбаю, та й наточу! — думає Петро.

Тільки як про це Горпині сказати? Він знав добре, що вона зроду того не схоче. Він знав, що хоч як її вмовляй, а на це не підмовиш. А що-ж йому більше робити? Він бачив округи себе лихо, а не міг тому лихові запобігти. Бачив що люди не хотіли йому помочи дати. Он староста краде, а йому так не дав у позику! Усюди неправда!.. І тепер йому не здавалося гріхом украсти. А все-таки боявся казати про це Горпині, бо почувався, що й він не по правді робить.

А Горпина стала помічати, що з Петром робиться недобре щось. Все похмурий та смутний ходить. Починає вона питатися, нічого не каже, або: „Та так... Щось голова болить“. Іноді-ж гляне понуро так на неї та й одмовить: „А з чого-ж його веселому бути?“

Бачила молодиця, що не такий став Петро, а запобігти лихові не знала чим, тільки журилася ще дужче.

А тим часом хліба вже не було, картоплю всю поїли, затого вже зовсім нічого їсти буде. До батька не довелось Горпині поїхати—коня ніхто не дав, а пішки хіба-ж легко сорок верстов до Сироватки пройти, та ще й з дитиною. А покинути дома її не можна: і так ледве жива тією краплею молока, а як покинути, тоді й зовсім хто-й-зна що буде.

Бачить усе те Петро і знову сам собі каже: „Візьму! Не здихати-ж, як собаці! Хай Горпина що хоче каже“

Одного разу лежить він уночі з жінкою на полу, не спиться йому, бо думки не дають. Та й думає він: „А що, як Горпині зараз скажу?“

Але не сказав, тільки ще дужче почав з одного боку на другий перевертатися.

— Чого ти, Петре?

— Нічого,—каже.

Стала вже дрімати Горпина, коли чує, кличе Петро:

— Горпино!

— Га?

— Знаєш що...

— Ну?

Став Петро, знову боїться казати.

— Та я нічого... Я хотів спитаться, чи є у нас вода в хаті? Пити хочу.

— Та в діжці-ж...

Устав Петро, наче воду пішов пити, а в самого думка: „Сказати? Та вже-ж од неї не сховаєшся — чи тепер, чи тоді. а казати доведеться“.

Прийшов, знову ліг біля жінки, вкрився.

— Горпино, що-ж далі робитимем?

Нічого не каже молодиця: вона вже всі думи передумала, та нічого не вигадала. Тоді Петро псчав, заникуючись:

— А я... я... Знаєш, що я думаю?..

— Що?

Та й знову Петро зупинивсь, далі відразу заговорив швидко, неначе поспішається:

— Не здихати-ж із голоду!.. Їм нічого—он і староста: сам гроші громадські краде, а нам хліба шматка не дав. Хіба-ж нема й нашого там? Хай! Панькатися з їми, чи що? Хіба вони розуміють? Узяти та наточити з гамазеї!..

— Бог з тобою, Петре! Що ти кажеш?!

Аж розсердивсь Петро:

— А що-ж, із голоду,—каже, - вмирати?

— Гріх, Петре! На те божя воля!.. Бог так дав... А чужого не руш!

— Гріх! А з голоду вмирати—як? Хіба я своєю волею йду?

Дав що, Петре,—перетерпіти треба... Не ходи!..

Страшно відразу стало Горпині. Пригорнула вона чоловіка.

— Петре, годі! Бог допоможе... Підеш сам до батька, вони дадуть... А те покинь, зовсім покинь! Гріх!

То вагався хоч трохи Петро, а тепер, як стала Горпина вмовляти, знову піднялась у його на людей злість, так і клекоче у грудях

— Піду,—говорить,—не кажи мені нічого,—піду!

III

День поминув, ніч насунула. Діждався Петро півночи, одягся, узяв з собою три мішки й свердел, та й пішов до гамазеїв.

Ніч була темна. Петро перейшов свій город, вийшов на вигін. На душі в його якось спокійно було. Він уже раз наважився зробити це діло і більше не думав про те, яке воно. „Піду, та й украду“,—думав він, і йому не здавалося, що він погано робить, бо він просто забув про це, неначе-б то про це й думати не було чого. Спокійно га сміливо йшов, нічого не лякаючись.

Ось вигін кінчається, щось зачорніло здалека. „Гамазеї“, подумав Петро.—„У сторожа гамазинника вже не світиться,—будуть повні три мішки“.

Легкою ходою пішов далі. Уже недалеко! Тільки, що це? Голосно, дзвінко відгукнувся у повітрі крик. Мабуть сич. Знову кричить, „нявка“—ні, це сова. І відразу страшно Петрові стало. Щось перехопило дух, серце застукало в грудях. Він зупинився, став прислухатись. За спиною аж морозом сипнуло.

— Піймають, піймають! Злодій!..

І знов одразу наче снігом обсипало. То сміливий був і спокійний, а тепер усе те зникло. Він увесь тремтів.

— Іти чи не йти? — думав він. — А як піймають?

Він знову почав прислухатися. Але навкруги всюди було так тихо, що він міг чути, як у його в грудях колотилося серце.

— Може вернутися?.. А завтра знову будемо без хліба!.. Ні вже—піду!

І він тихо-тихо почав прокрадатися до гамазеїв; підійшов до їх, ще раз озирнувся округи. В темряві нічого не видко. Тоді поліз під будівлю. Що-року зсипавши зерно у засіки, знав, з якого вони боку. Обережно підліз він до того місця, ліг горілиць. Тоді наставив свердло, почав вертіти. Сухе дерево трохи затріщало. Петро зупинивсь, прислухаючись. Далі знов почав робити. Свердло глише та глибше влазило в дерево—незабаром і дірка буде. Петро з усієї сили натиснув на свердло, лежачи на спині.

— Агов! Семене! Е, стонадцять кіп!..

Петро здригнувся. Хто це? Сторож? Серце колихнулось у грудях, а далі немов застигло—Петро слухав. Холодний піт виступив у його на лобі. Він так і закам'янів, піднявши руки вгору до свердла. Знову чути:

— Семене! Семене!.. А, щоб тобі! Ну, я й сам, хіба мені що? Не вмію заспівати?.. Стонадцять!.. Гей!..

Ой там за байраком
Танцювала риба в раком...

П'яну пісню чути було біля самої гамазеї. І як хтось іде, чути.

Та гей: танцювала риба з раком.

А цибуля...

— Тю на твого батька!.. Чого сюди? Ні, я сюди не хочу. додому піду!

Гей, а цибуля з часником.

А дівчина з козаком!

П'яний пішов. Голос і хода затихли. Петро не ворухивсь. Він затримав духа й ждав. Ось уже нікого не чути. Він ще прислухавсь. Ні, нема нікого. Тоді останнім натиском він довертів дірку. Налапав мішок, підставив, витяг свердло Зерно сипнуло. Трусячись, як у пропасниці, Петро понасіпав усі три мішки. Гамазеї були низько при землі, то не можна було повні понасіпати. Одначе, що тепер робити? Покинути дірку незатулену—зерно витече на землю, завтра побачать, знайдуть. Треба заткнути. І чого це він не взяв затички? Петро затулив дірку однією рукою, а другою почав шукати трави на затичку. Трава не росла під гамазеями. Згадав, що в його є хустка. Знайшов її, так-сяк заткнув дірку. Тоді витяг один клунок з-під гамазеї, став і думає:

— Додому нести? Ні, то дуже довго буде. Поперешу на могилу, нехай там перележать, поки-що.

Могила була за селом, на цьому-ж вигоні, там де колись гряниця йшла, а тепер тільки вал зостався високий. Поспішаючись, одніс Петро один клунок. Ті два клунки були менші, він забрав їх одразу. Усі три він заховав на могилі в бур'яні. Хотів був додому йти, та знову про дірку згадав. Треба взяти кращу затичку, а то хустка колиб не випала. Він тихо пройшов до чийогось тину, виламав цурпалок і пішов знову до гамазеїв. Підліз уп'ять, обережно витяг хустку й заткнув дірку дерев'яною затичкою. Цурпалок саме прий-

шовсь і міцно стремів у дірці. Петро спробував— добре. Мабуть додолу трохи зерна розсипалося. Він помацьки позагортав його землею.

Вернувся додому, увійшов у хату.

— Горпино!

Нічого не чути. Мабуть спить. Ліг він на піл, не роззуваючись, тільки свиту скинув.

— Горпино, ти спиш?

— Ну?

— Я заховав на могилі...

— Про мене, де хоч ховай, а я тобі у допоміч не буду.

Замовк Петро.

IV

Нікому й на думку не впало, щоб можна було вкрасти хліб із замкненої гамазеї. Та й крадіжка була невеличка, то не дуже й помітна. Бачачи Петро, що ніде нічого про крадіжку не чути, переніс жито додому. Та його стало не надовго. Уп'ять хоч знову красти йди. Та тільки тут трошки пособила доля. У сусіднього пана Петро впрохавсь у найми. Став він жити в пана, тільки ночувати додому ходив. Дома злидні zostалися злиднями, але й за те хвалити бога, що хоч голодні не сиділи. А про крадіжку й досі не чуть було нічого. Петро заспокоївся.

Отже ні, не заспокоївся... Він давно вже згубив свій спокій, давно його не стало, аж із тієї темної ночі, як в н під гамазеями був. І не крадіжка стала його мучити, ні! Про неї він спершу й не думав. Тільки-ж Горпина мов не та до його стала. Зникли ті розмови щирі та ласкаві,—тепер вона з чоловіком иноді й слова не промовить за день—сумна-сумна ходить. Далі й у найми пі-

шов Петро, став тільки ввечері жінку бачити— не пособилося. Все мовчить. То що-ночі Петро ходив, а то вже тільки двічі, тричі на тиждень, бо знає, що дома не привітають, не загомонять, що дома ще тяжче на серці буде. Він не докоряв жінці: його самого вже починала гризти згадка про те діло. Удень, серед невгавної роботи, ще не так було тяжко—забувалося; а в ті ночі, що він то в пана, то дома ночував, у ті похмурі ночі не було йому спокою. Бс загинуло його щастя, може навіки загинуло. А воно-ж було колись, те щастя, було навіть і тоді, як голод їх мучив. А тепер усе зникло. Тільки груди пече, так пече... „Хоч-би кара, та не така. Хоч-би налаяла мене, хоч-би докоряла, а то мовчить, нічого не каже, а як билина сохне“.

Це було в неділю ввечері. Петро сидів дома біля столу, а Горпина, на полу сидючи, дитину колижала. Каганець потроху блимав, і при його світлі жінка здавалася ще більше змученою, ніж удень. Обличчя змарніло, очі позападали, і якась мука світилась у їх у той час, як вона їх піднімала від колиски. Жаль стиснув серце Петрові. Устав він, підійшов, сів біля неї.

— Горпино!

Вона мовчки підняла на його смутні очі.

— Горпино! Доки ми будемо так мучитися?..

У його порвався голос: щось стиснуло, мов кліщами, горло. А вона все мовчала. Ледве переміг себе Петро, знову почав:

— Обов ми гинемо... Уся душа перемучилась...

Скажи мені, що ти маєш на думці, скажи, бо доки-ж так жити?..

Вона знов глянула на його своїми позападаними очима і тихо спустила їх додолу. І Пе-

трові здалося, що той погляд досяг йому аж у серце і як ножем різонув його.

— А що я тобі скажу?—почала вона тихо.— Адже ти сам знаєш... Я казала—не роби... Коли-ж не сила моя... Я любила тебе, а ти злодієм зробивсь...

— Нехай і так,—говорить Петро,—але-ж ти знаєш, я не тим це зробив, що... ти знаєш, що не можна було цього не зробити...

— Я знаю.—тихо відмовила Горпина.—Усе те я знаю... Але що ж я з собою зроблю, коли я не можу, коли мені несила до того звикнути. Краще-б я з голоду вмерла, ніж це сталося!

Вона все нижче й нижче до коліски нахилялась.

— Яке тепер життя буде?.. Не життя, а мука... Чи ждала-ж я того, чи сподівалася!

І вона тяжко заридала, припавши до коліски і б'ючися головою об її бильця. Злякана дитина прокинулась і собі заплакала. А Горпина мов не чула її. Довго ховала свою муку і ось тепер та мука сльозами вибухнула. Тільки-ж не пособили ті сльози, не винесли лиха з душі...

V

Ще більший сум обняв Петра. За останній тиждень він перемучився так, що й пізнати його не можна було. Дума по думі минали в Петровій голові, все чорні, непривітні думи. Раз, серед ночі, у його промайнуло в голові: признатися? В острог замкнуть... Там з злодіями, з розбійниками... А хіба він сам не злодій? Ну й нехай у пута закують, поведуть... А син? А Горпина? Що тоді з сином буде?

— Що! А тепер хіба краще? Тепер мені жінка—

не жінка, наче й дитина—не моя дитина... Гірше не буде, та хоч Горпині може полегшає, як мене не бачитиме.

І що більше він думав про це, то все дужче хотілося йому все розказати, крикнути:—Це я вкрав!..

І в його обертом ішла голова. Він ходив зовсім як несамовитий, і його позапалі очі иноді так страшно блищали, що Горпина часом лягалась його.

І ось настав час, наважився він. Це було в неділю. Строк у пана він уже вибув і жив дома. Він устав рано і мовчки почав справлятися біля хазяйства.

— Хіба все сказати їй?—думав він.—Ні, якось страшно. Нехай довідається сама, як уже зроблено буде.

І він вештався на дворі, не ввійшов у хату, бо йому тяжко було бачити жінку. Так-сяк перебувся до обід. По обіді одягсь, глянув на Горпину і знову подумав: „Сказати?..“ Вона мовчки поралась біля печі і не дивилась на його. Він одвернувся, перехрестивсь і пішов з хати.

Горпину здивував Петро тим, що йдучи помолвивсь. Але вона не зупинила його: їй тяжко було з їм розмовляти. Вона й тепер любила його, і тим то ще тяжче їй на серці було тоді, як вона пригадувала, що її чоловік—зłodій.

Петро тихо йшов до волости. Його перестрівали люди, а він і не бачив їх,—так опанували його думки. А проте, він був якось надзвичайно спокійний. Саме так, як тоді, коли він ішов красти, саме так і тепер якийсь дивний спокій обняв його.

Але-ж як побачив коло волости громаду, серце заколотилося йому в грудях. Як він скаже перед

громадою? Хіба подождати, поки розіпцуться, та сказати самому старості?

Тим часом він наближався до громади. Він і сам не пам'ятав як протовпився проміж людей аж до рундука. На рундуці стояв писар, щось читав. Петро став ждати. Писарів голос відбивавсь у вухах, але-ж слів зрозуміти Петро не міг. Та він і не силкувався прислухатись до їх. Голова йому палала.

Що це? Громада загвалтувала—це писар дочитав. Уже час.

Він зняв шапку й почав:

— Люди добрі!

Громада трохи вщухла.

— Петро щось каже. слухайте!

— Та чого там йому тр-ба?

— Та слухайте вже, що чоловік каже!

Петрові перехопило дух, він ледви дихав.

— Люди добрі! Простіть мене, бо я злодій! Я вкрав з гамазей..

І те промовивши, він упав до ніг громаді.

Громада ледве зрозуміла, за віщо Петро зве себе злодієм, бо нікому і на думку не впало, що з гамазей вкрадено. Писар звелів був арештувати Петра, та громада не дала:

— Це наше добро, наш і суд,—гукали люди.

Але громада нічого не зробила Петрові. Він набрав три повних мішки хліба й одвіз у гамазей. І немов удруге на світ народився тоді. Громада не розумом, а якимось серцем почула, як Петро міг діяти до такого діла, і ніхто більше не згадував про його. Сам Петро потроху заспокоївся. І Горпина знов стала його Горпиною, такою, як і перше була... І стали вони знову жити, як жили...

